MUJACSICS LEVENTE

BIHAR VÁRMEGYE GAZDASÁGA TRIANON ELŐTT

Bihar évszázadokon keresztül az egyik legnagyobb vármegyéje volt Magyarországnak, a XVIII. században területe és népessége alapján méltán érdemelte ki a „Biharország" nevet. A megyeszékhely, Nagyvárad – a királyi Magyarország, illetve Erdély között elhelyezkedve – az ország egyik legfontosabb gazdasági és kulturális központjává vált.

A következőkben bemutatom Bihar vármegye gazdasági jellemzőit. Az alábbi táblázatban megfigyelhető, hogy a vármegye népessége a gazdaság mely területein milyen arányban képviseltette magát *(1. táblázat)*.

1. táblázat

A népesség foglalkozásának százalékos aránya Bihar vármegyében és Nagyváradon

Megnevezés	Bihar vármegye		Nagyvárad	
	kereső	eltartott	kereső	eltartott
mezőgazdasági népesség	81,5	83,4	9,9	11,6
iparforgalmi népesség	12,0	12,5	52,9	62,1
közszolgálat és szabadfoglalkozásúak	1,9	2,2	8,8	10,9
egyéb	4,6	1,9	28,4	15,4
összesen	100	100	100	100
szám szerint	230 564	351 568	31 394	32 775

mezőgazdasági népesség (az „őstermelés" és a „különböző gazdasági és külön meg nem nevezett napszámosok" együtt)

iparforgalmi népesség (a „bányászat" és „kohászat", a „kereskedelem és hitel", valamint a „közlekedés" együtt)

egyéb (a „véderő", a „házicselédek", illetve a „egyéb és ismeretlen" statisztikai kategóriák együtt)

Forrás: MSK 48. k. 590. p.

Bányászat

A tőkés gazdasági átalakulás korszakában a bányászat gazdaságföldrajzi jelentősége tovább növekedett. Bihar vármegye területén több évszázados hagyományai voltak a bányászatnak. A lakosság 0,2%-a foglalkozott bányászattal (1910), központi területe pedig a Bihar-hegység volt *(1. ábra)*.

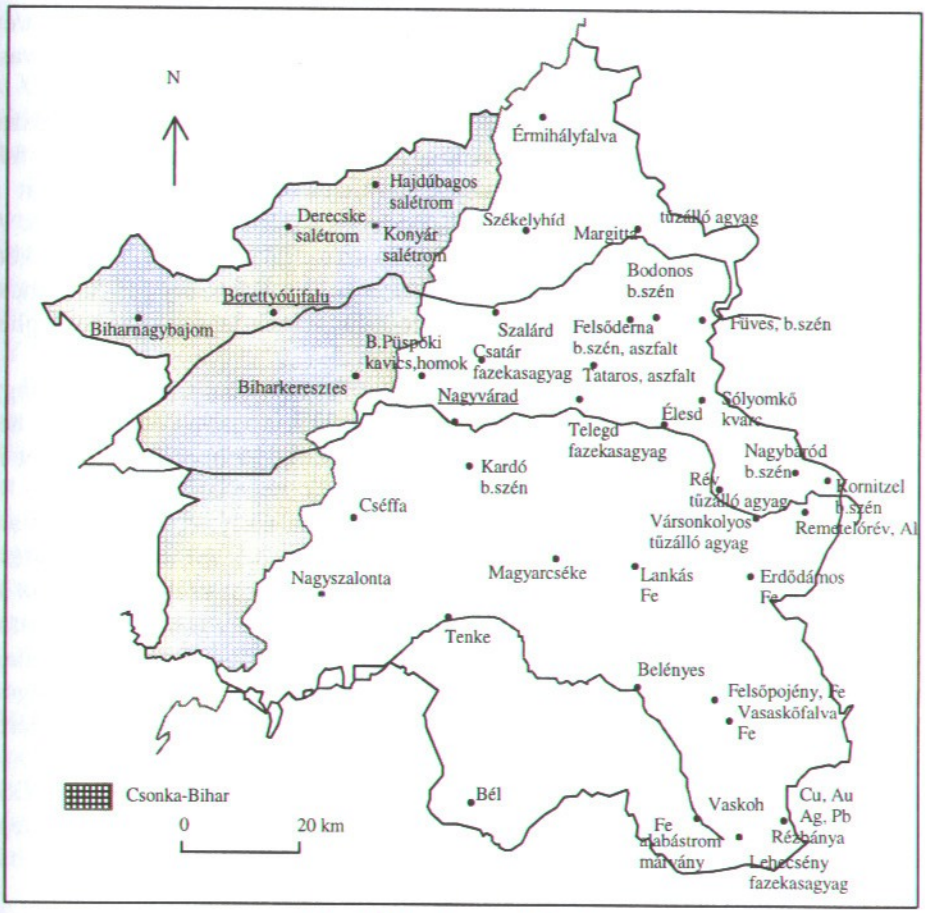

1. ábra. Bihar vármegye bányászata

A megye legjelentősebb bányakincsei közül elsőként a rezet kell megemlítenünk. A XIX. századi magyar rézbányászat az olcsó dél-amerikai réz európai térhódítása miatt csökkent. Rézbánya környékén a XVI. század óta folyt termelés, majd hosszabb szünet következett, a XVIII. századtól ismét működött a bánya, akkoriban 7000 kg rezet termeltek ki évente, ez a mennyiség a XX. század elejére 1800 kg alá csökkent. 1914-től azonban a hadikonjunktúra következtében ismét növekedett. Rézbánya vidékén arany, ezüst és ólom kitermelésére is sor került. A XIX. század elején 1367 kg ezüstöt hoztak fel, azonban a századfordulóra a mennyiség 200 kg alá zuhant (a bánya 1910-ben bezárt). A rézérc, arany és ezüst jelentősége tehát háttérbe szorult.

A vasércbányászat jelentősen növelte termelését a XX. század elejére, aminek az volt az oka, hogy a vas- és acélszükséglet a magyar nemzetgazdaságban növekedett. Biharban a XVIII. századtól közepétől bányásztak vasércet. A leg-

intenzívebb Vaskohon és Petroszon volt. Gróf Wencheim bányáiban 7000 t/év volt a kitermelés. A további készleteket 4 millió tonnára becsülték. További vasérclelőhelyek voltak még: Vasaskőfalva, Felsőpojény, Lankás, Erdődámos.

Magyarországon a bányaipar legdinamikusabb ágazata a kőszénbányászat volt a XIX. század második felében. A kiegyezést követően a termelés és a felhasználás gyorsan fejlődött. A vármegye területén barnakőszén-bányászat a XIX. század közepétől folyt Nagybáród, Bodonos és Korniczel környékén. A bodonosi széntelep a Kréta korszakban keletkezett, jó minőségű volt és két-három méter vastagságban képződött, a bánya a Bihari Szénbánya és Villamossági Rt. tulajdonába került. A barnakőszén bányászatának legfontosabb telephelyei voltak: Felsőderna, Füves, Kardó, Lankás.

Aszfalt- (bitumen-) bányászat Felsőderna és Tataros környékén folyt. Nagy készlet volt még a Fekete-Körös völgyében, illetve a bogdán-szóvárhegyi hegyekben. A Magyar Asphalt Rt. és a Hazai Asphalt Rt. számottevő exportot is lebonyolított.

A XVIII. századtól jellemző a márvány bányászata, melynek központja Vaskoh volt, egy időre megszűnt, majd a Nagyvárad–Vaskoh útvonal megépítése után újból beindult a termelés. A nagyváradi római katolikus székesegyház az itt bányászott márványból épült, továbbá a püspöki palota és a vaskohi római katolikus templom (BOROVSZKY S. 1896). A márványbányászat Bak Károly tulajdonába került az 1890-es évek végén. A Vaskoh környéki bányából 14 vagon márványt szállítottak Budapestre az Országház építéséhez, a főlépcsőház pillérei ebből készültek.

A vasútvonalak kiépülése után lendült fel a kavics- és homokbányászat (OSVÁTH P. 1875), melynek Biharpüspöki környékén volt említésre érdemes telephelye. A település- és gazdaságfejlesztéssel összefüggésben nyitották meg a bányákat.

Az agyag kitermelése ugyancsak a vasúti szállítás elterjedésével lendült fel. Főleg Csehországba és Erdélybe szállítottak Biharból agyagot. További lelőhelyei voltak típus szerint, tűzálló agyag: Rév, Vársonkolyos, Margitta, fazekasagyag: Mezőtelegd, Csatár, Lehecsény.

Léteztek a vármegyében bauxittelepek is, amelyeknek 3 millió tonnára becsülték a mennyiségét Vasaskőfalva, illetve Remetelórév körzetében. Az első bauxitlelőhelyeket az 1870-es években tárták fel, a bányászat csak a XX. század elején kezdődött a Sebes-Körös völgyében, a Bihar- és a Réz-hegység közötti szakaszon. A kitermelt bauxitot Németországba exportálták.

Meg lehet említeni a megye bányakincsei közül még az alabástrom (Vaskoh), kvarc (Sólyomkő), salétrom (Derecske, Konyár, Hajdúbagos) kitermelését.

Bihar vármegye bányászatára a sokszínűség volt jellemző. A századforduló környékére átalakulás jellemezte, hiszen az ezüst-, ólom-, rézérc bányászatát egyre inkább háttérbe szorította a kőszén, márvány, aszfalt, agyag, homok és kavics feltárása és feldolgozása.

Mezőgazdaság

A XIX. századi környezetátalakító munkák hatásaként megnövekedett a termőföldek aránya, illetve a mezőgazdasági termelés. A munkaerőhiány nagy volt, a szomszéd vármegyékből is szerződtettek munkásokat az aratás idejére.

A növénytermelés minőségileg, felszereltségében és hatékonyságában egyre javuló tendenciát mutatott. A vármegyében nagy területeket foglaltak el a nagybirtokok, ahol váltógazdálkodást folytattak, illetve a korszakban korszerű gőzcséplőgép és gőzeke használata terjedt el. A talajerő-visszapótlás érdekében istálló- és műtrágyahasználat is jellemezte a nagybirtokok egy részét (BOROVSZKY S. 1896).

1910-ben a művelés alatt álló összes terület 1,6 millió kh volt (szántó 47,5%, kert 1%, rét 10%, szőlő 0,6%, legelő 9,6%, erdő 28,8%, nádas 0,3%, nem termő 2%).[1] A szántóföldek 91%-át művelték. A szántóföldi kultúra részben a mentesített ártereken terjeszkedett, így a rét- és legelőterületek csökkentek. A szántóföldek termékenysége kitűnő volt a Sárréteken, Nagyszalonta és Sarkad vidékén. Legnagyobb mennyiségben búzát, rozst, árpát, kukoricát, burgonyát, zabot, takarmánynövényeket termeltek. Ezenkívül komló, kender, káposzta és zöldség is jelentős mezőgazdasági termény volt.

A termesztett növények közül mennyiségileg és arányában a búza és a kukorica állt az élen (228 522 kh – az összterület 14%-a).[2] A magyar búzatermelés az Alföldön koncentrálódott, Bihar vármegye területe a magyar „búzakamra" részét képezte (FRISNYÁK S. 1996). A búza minősége megközelítette a bánsági búzáét. A kukorica termelése gyors ütemben fejlődött. A századfordulón Magyarország az USA után az második helyen állt a világ kukoricatermelő országai sorában. A kukorica nagyobb volumenű termelését több tényező indokolta (177 377 kh – 11%),[3] egyrészt a román lakosság fő táplálékát jelentette, másrészt a vármegyében kiépült fejlett szeszipar és sertéstenyésztés. Burgonya az egész megye területén megtermett. A burgonyatermelés fontossága a szeszfőzésben, valamint a keményítőgyártásban mutatkozott meg. A takarmánynövények közül a lucerna, lóhere és a csalamádé termesztése emelhető ki, elterjedésüket az állattenyésztés fontossága eredményezte. Termeltek még dohányt (Nagyszántó, Nagykereki, Nagyléta, Vértes, Érmihályfalva, Sarkad), cukorrépát és hagymát (Derecske, Sarkad).

Fejlett kertgazdálkodás, illetve gyümölcstermelés folyt a megyében, a kedvező éghajlatnak köszönhetően. A leggyakoribb termesztett gyümölcsök a következők voltak: szilva (Biharugra, Szalárd), dinnye (Konyár, Nagyléta, Nagykereki, Nagyszalonta). A szilva a Sebes-Körös völgyében figyelemreméltó kereske-

1 Vö. Magyar Statisztikai Évkönyv XVIII. 91., 108., 133. p.
2 Uo. 90. p.
3 Uo.

delmi terménynek számított. Szőlő- és bortemelés az érmelléki borvidéken folyt. A hegyoldalakon, lábaknál települt vályogszerű föld kitűnő talajául szolgált a szőlőművelésnek. Jó minőségű asztali és olcsó borok előállítása jellemezte a területet. Az Érmelléken rendkívül jó borokat állítottak elő, de a bihari, margittai, nagyváradi, élesdi, hollódi és belényesi hegyekben is kiváló volt a minősége. Visszaesést okozott a termelésben a filoxéra-vész, ami nagy pusztítást végzett a megyében, a megoldást az amerikai szőlővesszők meghonosítása jelentette. A váradi szőlőtermelés létezését Árpád-kori oklevelek igazolják. A Nagyvárad-környéki (Váradolaszi, Váradváralja, Váradvelence) szőlőtermelés a középkor óta jelentős. A XVI–XVII. században a szőlőbirtok és a bor a mezővárosi polgárság tőkefelhalmozásának egyik fő eszköze volt, egy évszázaddal később a nemesi vagyonfelhalmozás eszközévé vált (OROSZ I. 2001). A bortermelőknek érdekvédelmi szervezete is létezett Érmihályfalván és Nagyváradon. Biharban 169 településen termeltek szőlőt. A legnagyobb a 250 hektárt elfoglaló nagyváradi szőlőterület volt.

A gazdaság általános fejlődése egyre több fát igényelt. A fa mint ipari nyersanyag és fűtőenergia már évszázadok óta fontos árucikk volt a helyi és az interregionális forgalomban, valamint a kivitelben egyaránt. Biharban az erdőterületek aránya jelentős volt. Különböző fatípusokat találhattunk a vármegyében: tölgyerdő (43%), bükk és más lomberdő (51,4%), fenyő (5,1%).[4] A fafajták a tengerszint magasságával változtak, az alacsonyabb területeken a tölgy, illetve cseres-tölgyes, a magasabb vidékeken a bükk és a fenyő volt az uralkodó típus. A fenyőfát Remetelórév, Gurány és Vasaskőfalva környékén, valamint a Bulsza és a Szamos völgyében található fűrésztelepeken dolgozták fel. A korszerű erdőgazdálkodás a fakitermelés és -telepítés mellett a komplex erdőhasznosításra (vadgazdálkodás) törekedett. A fafeldolgozás, illetve a kitermelt fa szállítási lehetőségei korlátozottak voltak. Az erdei utak még nem épültek ki a korszakban. A bükkösök százezer hold területet foglaltak el, de hasznosításukat nem tudták optimálisan megoldani, miközben az Alföld települései faszükségletben szenvedtek. Állami erdősítési program keretében 1900-ban a kopár erdőségek újratelepítésére 375 ezer facsemetét osztottak ki 75%-os eredményességgel. 1910-ben 172 ezer facsemetét telepítettek szét a megyében.[5]

A rétek és legelők kihasználtsága nem volt megfelelő. Nagy részük a hegyvidékeken – a rossz közlekedési viszonyok miatt – a településektől messze, nehezen elérhető vidéken terült el.

Megemlíthető még, hogy a századforduló környékén 5955 kh területet foglaltak el a nádasok, ami az összterület 0,4%-a volt.

A nem termő területek mindössze 2%-ot jelentettek.[6] A Bihari-sík nagy részének talaja elkorhadt és földdé érett turha (kotú), amely csak elvétve kevere-

4 Magyar Statisztikai Évkönyv XVIII. 133. p.
5 Uo. 129. p.
6 Uo. 91. p.

dett a folyók újabbkori homokos iszapjával. A századelőn a mocsaras szűzföldeket szikhátak vették körül, amelyeknek jellemzője a talajkötöttség és a magas sótartalom. Nagyobb összefüggő szikes területek találhatóak a Berettyó mentén és a folyók között. A szikes vidékeket általában mocsarak kísérték. A terméketlen szikes földet vaksziknek, kakasszíknek nevezték. A jó termésű földek ezek után következtek.

A hidrogeográfiai, növényzeti, környezeti változások az állattenyésztésre is erősen hatottak. Szerkezet- és módszerváltás következett be. A struktúraváltás átalakította az állattenyésztés összetételét és minőségét, a módszerváltás a takarmánytermelésen alapuló istállózó állattenyésztésre való áttérést jelentette (FRISNYÁK S. 1996). Bihar vármegyében az állattenyésztés kiemelkedő fontosságú volt és nagy hagyományokkal rendelkezett évszázadok óta. Az 1911. évi állatösszeírás szerint 231 554 szarvasmarhát, 70 974 lovat, 261 920 juhot és 268 922 sertést tartottak.[7] A kisbirtokokon főleg lovat, sertést és baromfit, a nagybirtokokon juh -és sertéstenyésztés volt elterjedve.

Országos szinten, de Biharban is erősen csökkent a magyar fajta szarvasmarhák száma az 1895. évi állapotokhoz képest, miközben jelentősen emelkedett a pirostarka szarvasmarhák aránya. Minőségi változás következett be, elterjedtek a piaci körülményeknek jobban megfelelő fajták, ugyanakkor a tej- és tejtermék mennyiségi növekedése is bekövetkezett. Az állatok legeltetésének jó lehetőségei voltak a havasi legelőkön. Vaskoh környékén létezett a legnagyobb, melynek nagysága 9000 kh volt. A századfordulón a vármegye négy hegyvidéki járásában a pinzgaui, Nagyvárad környékén a pirostarka, a megye többi részén a magyar fajta (szürke marha) volt a meghatározó, amelynek kiemelkedő telephelye Diószegen volt. 1910-ben 24 nagyobb szarvasmarha-tenyésztő gazdaság létezett. Országos Törzskönyvbe felvett tenyészetek dolgoztak Sarkadon, Pálteleken, Micske-pusztán, Puszta-Pankotán, Magyarkakucson és Szombatságon. A vármegyében működött két tejszövetkezet (Sárrét, Nagyszalonta), ahol évi átlag 250 ezer liter tejet termeltek.

A XIX. század második felében és a XX. század elején a vasúti teher- és személyszállítás ugrásszerű növekedése ellenére a magyar lótenyésztés megtartotta régi jelentőségét. A lóvontatás továbbra is nélkülözhetetlen volt a települések közötti forgalom lebonyolításában, a helyi fuvarozásban, valamint az állomások, rakodóhelyek, valamint a piacok megközelítésében. Lovakat 30 helyen tenyésztettek és 52 fedeztetési állomás volt 1910-ben. Juhokat két gazdaságban tartottak, nagybirtokokon, a következő megoszlásban: a hegyvidéken racka, Derecske környékén a merinói juh, a nagyobb birtokokon a francia rambouillet fajtát. A XX. század elején a lótenyésztés visszaesőben, a szarvasmarha tenyésztése viszont emelkedő tendenciát mutatott. Számos nagybirtokon szűnt meg az állattartás annak ellenére, hogy a megye hegyei, legelői, a folyók fűben bővelkedő

7 MSK 51. k. 13. p.

völgyei kiválóan alkalmasak voltak az állattenyésztésre. A sertésállomány is dinamikusan fejlődött, a balkáni eredetű mangalica meghonosításával jelentős fajtaváltás történt. A bihari és a nagyszalontai sertés keresztezésével állították elő a mangalica fajtát, ami az 1800-as évek első felében Biharból kiindulva elterjedt az egész országban. 1896-ban azonban az országon végigsöpört sertésvész nagy károkat okozott az állományban (NOVY F. 1938). A sertéstenyésztésben tehát a mangalica tenyésztése terjedt el, nagyobb sertéstenyésztő gazdaság 10 helyen létesült és a század elején már csökkent az aránya az állattenyésztésen belül. Foglalkoztak még a megyében halakkal is, három halászati társulás és halgazdaság működött.

A bihariak számára tehát a mezőgazdaságnak kiemelkedően fontos szerepe volt, a megye lakosságának nagyobb része földműveléssel, illetve állattenyésztéssel foglalkozott.

Ipar

Bihar vármegye iparát a XIX. század második felében dinamikus fejlődés jellemezte, legnagyobb központja Nagyvárad volt. Iparral 1900-ban a vármegye lakosságának 7,4%-a foglalkozott[8], ami 1910-re 8,9%-ra emelkedett.[9]

Az iparon belül kiemelkedő szerepe volt a gépgyártásnak, amely az 1800-as évek második felére vált számottevővé. A következő termékeket gyártották: mezőgazdasági gépek, tűzoltószerek (Nagyvárad), mérlegek (Székelyhíd), a finommechanikán belül óragyártás (Nagyvárad) jellemző.

Az építőipar ugyanebben az időszakban lendült fel, vált nagyobb méretűvé a megyében. Az építőanyagok iránti igények – az iparosítás, infrastruktúrafejlesztés és az urbanizálódás következményeként – megnövekedtek. Az agyagbányászathoz két dolog kapcsolódott: a tégla- és cserépgyártás (Nagyvárad, Székelyhíd, Margitta, Élesd), valamint a fazekasság, melynek központjai Nagyvárad, Belényes, Rézbánya és Vaskoh voltak.

Az 1880-as évekig a sziksó-termelés jelentette a vegyipar fő területét, de a következő néhány évtized során a termelés kibővült. A vegyipar új elemei jelentek meg: szappangyártás, viaszgyertya-gyártás, lakk- és festékkészítés (Nagyvárad, Mezőtelegd). A vegyipar ősi ágazatai, pl. a szappan- és a gyertyagyártás kisüzemi jellegű maradt. A vármegye legnagyobb vegyipari központja Mezőtelegd, itt jött létre a Bihar-szilágyi Olajipari Rt. Kőolajszármazékok (kenőolaj, petróleum) előállítása folyt itt, amelyeket a belföldi értékesítés mellett Ausztriába, Németországba és Svájcba exportáltak. A másik jelentős telephely Nagyváradon volt, ahol légszeszgyár működött. Megemlíthető még a műtrágyagyártás (szintén Nagyváradon és Mezőtelegden).

8 MSK 2. k. 590. p.
9 MSK 48. k. 592. p.

A XVIII. századig vezethető vissza Biharban az üveggyártás, ami rövid stagnálás után korszerűsödött. Központjai Közepes, Bél és Sólyomkő voltak. A Fekete erdő környékén lévő telepen működött az ország legjobb gőzcsiszoló berendezése.

A tőkés Európában az ipari forradalomban a textilipar, nálunk az élelmiszeripar töltött be vezető szerepet (FRISNYÁK S. 1996). Erőteljesen fejlődött az élelmiszeripar, a malomipar az egyik legfontosabb iparággá vált. A malomipar telephelyei a termelési körzet piacközpontjaiban, a szállítási útvonalak mentén és a fogyasztóközpontokban alakultak ki, a szerepet Nagyvárad töltötte be a vármegyében. Országos hírnévnek örvendett a mészáros- és hentesipar, különösen a Pontelli-féle szalámigyár. A hentes és mészáros céhek a XIX. század második felében felbomlottak az országban, így az állattenyésztő körzetekben, illetve a fogyasztóközpontokban megindult a modern húsipari telephelyek (vágóhidak, hűtőtárolók, szalámiüzemek) kiépítése. Nagyvárad az ország legjelentősebb húsipari központjainak egyike volt. Nagyszalontán működött baromfifeldolgozó, -hűtőház és jéggyár. A konzervipar – nem számítva az ősi tartósítási módszerek alkalmazását – az élelmiszeripar legfiatalabb ágazata. Megemlíthető még, hogy a nagyobb mezőgazdasági szeszgyárak száma nyolc volt, ugyanakkor sörgyár és cukorgyár is létezett a vármegyében. A kiegyezés után a hazai szeszipar nemzetközi szempontból is magas szinten állt. A magyar söripar termelése növekvő tendenciát mutatott, Nagyváradon 4-5000 hektolitert állítottak elő évente.

A megyeszékhely fontossága szembetűnő, hiszen a fent említettek mellett a város a fa- és papíripar, bőr-sörte- és szőripar, valamint a textilipar központja is volt. A cipő- és csizmakészítéssel a kisiparosok foglalkoztak.

Kereskedelem és hitelügy

A XX. század fordulóján a vármegye lakosságának 1,6%-a foglakozott kereskedelemmel,[10] 1910-re az arány 1,9%-ra emelkedett.[11] Nagyvárad népességének 12-13%-a dolgozott a kereskedelemben és hitelintézetekben.[12] 1900-ban a vármegyében 48 hitelintézet (4 bank, 19 takarékpénztár, 25 szövetkezet) működött. 1913-ra a megyei hitelintézetek száma jelentősen megnőtt. Ekkor 161 hitelintézet (49 bank és 112 szövetkezet) létezett. A vármegye termékeit Nagyvárad lakossága felvásárolta, egy részét feldolgozta, más része az ország kereskedelmének vérkeringésébe került. A vármegye elsősorban állatokkal és fával kereskedett, számottevő volt még ezenkívül a fűszer-, a pálinka- , a bor- és a gyapjúkereskedelem. A kivitel zöme Csehországba, illetve Németországba irányult. Bihar

10 MSK 2. k. 590. p.
11 MSK 48. k. 592. p.
12 Uo.

vármegye átmeneti helyzettel rendelkezett, amely magán hordozta az alföldi és a hegyvidéki sajátosságokat. A két térség sajátos kapcsolata a vásárvonalon elhelyezkedő városok gazdasági dinamizmusának köszönhetően egyre dominánsabbá vált. Az Erdélyi-szigethegység Alföld peremi részén, a folyóvölgyek kapujába települtek a vásárvárosok (Nagyvárad, Nagyszalonta, Székelyhíd). A vásárvárosok markáns választóvonalat jelentettek a megye nyugati és keleti területei között.

A vásárok lebonyolítása kiemelkedő városi funkciónak számított már a középkorban is. A mezővárosi jog elnyerése általában egyet jelentett azzal, hogy az illető település évente négy országos vásárt és hetente egy piacot tarthatott az engedélyezett napon. Számos város tartott több országos vásárt Biharban – pl. Margitta, Diószeg és Nagyvárad hatot-hatot, Székelyhíd nyolcat – dinamikusan fejlődő kereskedelmi központtá váltak a XIX. század végére. Az országos vásárok közül a margittai volt a leghíresebb (FÉNYES E. 1860).

A mezővárosok közül azok, amelyek kevesebb országos vásárt tartottak, vagy a vásártartási kiváltságukkal egyáltalán nem éltek (Bihar, Biharpüspöki, Berettyóújfalu, Micske, Cséffa) a kereskedelmi tevékenységük fokozatos sorvadásával kényszerültek szembenézni, miközben egy-két nagyközség kiváltságok hiányában is vásárt tartott (KÓKAI S. 1997).

Nagyvárad – regionális központ

A bihari élet és szellemiség központja, Nagyvárad, az egyik legrégebbi városa volt Magyarországnak. 1080-tól püspöki székhely, „Szent László városa". A királyi Magyarország, illetve Erdély között elhelyezkedve az ország egyik legfontosabb gazdasági és kulturális központjává vált. A bihari öntudat, gondolat kialakulásában döntő szerepe volt a megyeszékhelynek (MOLNÁR I. 1938).

A város fejlődése jellegzetes utat követett. A XIX. század második felében sajátos változások zajlottak. A történelem során számos nehézséggel kellett megküzdeni, így kevés volt az előző századokból örökölt infrastruktúra. Nagyvárad gazdaságát a kései elrugaszkodás és a nehézkes beindulás jellemezte akkoriban. A városfejlődésre jellemző volt a dinamikus, gyors fejlődés, amely viharos urbanizációs folyamatot indított el. 1910-ben, a városok fejlettségi mutatóinak összesítése alapján készült rangsorban Magyarország negyedik városa: Budapesten kívül csak az azóta szintén fővárossá vált Pozsony és Zágráb előzte meg (BELUSZKY P. 2002).

A vármegye egyértelmű központja tehát Nagyvárad volt, amely a Sebes-Körös partján helyezkedett el és az Alföld felől ide futott össze minden út, vasút, és indult tovább a Királyhágón keresztül Erdély felé. 1867 után a város életében óriási fejlődés következett be. A XX. század elejére a lendületes fejlődés eredményei világosan körvonalazódtak, a gazdasági fejlettség mellett vallási (katolikus, görög katolikus, református, görögkeleti, zsidó) központtá is vált. 1900 körül a gazda-

sági élet az átalakulás, az átmenet stádiumában volt, a kisipar dominált, de már egyre több nagyipari létesítmény jött létre. Az ipar növekedésével párhuzamosan nőtt a munkások létszáma. Nagyvárad gazdasági életében a kereskedelem dominált, a régi kereskedelmi várost Kossuth Lajos „magyar Birmingham"-nek nevezte. A kereskedelmi életben nagy szerepe volt a zsidó lakosságnak, akik az 1900. évi népszámlálás adatai szerint a város népességének 26%-át jelentették,[13] (Budapest lakosságának 21%-a volt zsidó). A magyar lakosság 1910-ben 92,6%-os értéket mutatott, míg a románok aránya mindössze 4,7% volt *(2. táblázat)*.

2. táblázat
Nagyvárad nemzetiség szerinti megoszlása (1910)

	fő	%
magyar	56 527	92,6
német	1098	1,8
szlovák	173	0,3
román	2870	4,7
rutén	23	0,037
horvát	26	0,04
szerb	22	0,036
egyéb	295	0,5
összesen	61 034	100,01

Forrás: MSK 42. k. 587. p.

A fokozatos fejlődésre nagy befolyása volt a város kulturális életének kiszélesedése. A városban napilapok, folyóiratok, egyéb kiadványok jelentek meg. 1908-ban Nagyváradon alakult meg a Holnap Társaság nevet viselő írói közösség. Nemcsak Biharban tartották számon a város kulturális, művészeti és tudományos életét, eredményeit, hanem az egész országban. Tagjai „a Holnap városa"-ként emlegették Nagyváradot, ami éleslátóan jellemezte gazdasági-kulturális színvonalát a korszakban. Ady Endre érkezése után sajtóközponttá is vált a város (ROBOTOS I. 1992).

Nagyvárad – mint regionális központ – népességszám és gazdasági jellemzők tekintetében – messze elmaradt a fővárostól, ugyanakkor mint régi kereskedelmi központ továbbfejlődött és új szerepkörökkel bővült. A XVIII–XX. század gazdasági-társadalmi képét szerencsés földrajzi fekvése folytán nagy vonzerőt gyakorló Nagyvárad és a tőle 30-35 kilométerre fekvő központok határozták meg, amelyek átmenő állomásai voltak a megyeszékhely felé vivő átmenő forgalomnak: Élesd, Margitta, Székelyhíd, Nagyléta, Berettyóújfalu, Nagyszalonta, Tenke és a Fekete-Körös völgyében fekvő Belényes, amely a többihez képest viszony-

13 MSK 1. k. 297. p.

lagos önállóságra tett szert. Nagyvárad olyan kereskedelmi központtá fejlődött, amely a belkereskedelem szempontjából az ország bármely városával felvette a versenyt. Az említett jelentősebb települések nemcsak vásáraikkal, hanem kereskedőik révén olyan forgalmat bonyolítottak le mezőgazdasági termékekből, ami a megyét sújtó filoxéra- és sertésvész ellenére is figyelemre méltó (BOROVSZKY S. 1896).

Bihar vármegye gazdaságát a fellendülés, a felemelkedés stádiumában találta az első világháború, de az igazi katasztrófát a trianoni békediktátum jelentette. A hatalmas területű megye kettészakadt, területének negyede, lakosságának harmada maradt az új határokon belül. A kialakult gazdasági egységekre a határmegvonás nem volt tekintettel, az egymással kooperáló gazdaságok szétszakadtak. A Magyarországnál maradt bihari részek kétszeresen is perifériává váltak, mert egyfelől az országhatárra kerültek, másfelől pedig elvesztették centrumukat, Nagyváradot (SÜLI-ZAKAR I. 2001).

Forráskiadványok

Magyar Statisztikai Közlemények. Új Sorozat. (MSK): 1., 2., 42., 48., 51. kötetek. Stephaneum Nyomda Részvénytársaság, Budapest
Magyar Statisztikai Évkönyv. Budapest

Felhasznált irodalom

BELUSZKY P. 2002: A modernizáció területi differenciái a századelő Magyarországán. – In: „...Ahol a határ elválaszt" Trianon és következményei a Kárpát-medencében. Pásztor C. (szerk.) Balassagyarmat–Várpalota 2002. pp. 9–30.
BOROVSZKY S. (szerk.) 1896: Bihar vármegye és Nagyvárad. – Budapest 1896.
FRISNYÁK S. 1996: Magyarország történeti földrajza. – Budapest 1996.
FÉNYES E. 1860: Magyarország statisztikai, birtokviszonyai és topográfiai szempontból. – Budapest 1860.
KÓKAI S. 1997: Bihar vármegye vonzásközpontjai a XIX. század közepén. – In: Történeti Földrajzi Tanulmányok. Frisnyák S. (szerk.) 4. szám, Nyíregyháza 1997.
MOLNÁR I. 1938: A közigazgatás fejlődése Bihar vármegyében. – In: Magyar városok és vármegyék monográfiája XXV. kötet. Budapest 1938. pp. 362–383.
NOVY F. 1938: Állattenyésztés. – In: Magyar városok és vármegyék monográfiája XXV. kötet. Budapest 1938. pp. 122–129.
OROSZ I. 2001: Adatok Nagyvárad szőlőtermeléséhez a XVII. században és a XVIII. század első felében. – In: Bihari Diéta III. Matolcsi L. (szerk.) Debrecen 2001. pp. 73–79.
OSVÁTH P. 1875: Bihar Vármegye Sárréti Járása leírása. – Nagyvárad 1875.
ROBOTOS I. 1992: A vér városa: Nagyvárad. – Debrecen 1992.
SÜLI-ZAKAR I. 2001: A bihari területek szerepe Hajdú-Bihar megye kialakulásában. – In: Bihari Diéta III. Matolcsi L. (szerk.) Debrecen 2001. pp. 28–51.